

Paminklas didžiai asmenybei

<https://doi.org/10.51554/Coll.22.49.11>

Profesorius Juozas Girdzijauskas. Atsiminimai, laiškai, pokalbiai, iš archyvo / sudarytojas Eugenijus Žmuida, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020, 607 p., ISBN 978-609-425-290-7

Kai užverti visą mėnesį studijuotą (tiesa, prieš metus pirmą kartą jau perskaiytą) 600 puslapių akademinį leidinį, pasidedi po ranka šešis balto popieriaus lapus, kuriuose turėtų tilpti moksliniam žurnalui skirta knygos recenzija, tai apima savijauta, kurią iš pradžių bandžiau išreikšti net rašinio pavadinimui parinktais žodžiais: prisiėmus per sunkią užduotį.

Palydėdamas 2021-uosius kažkur užsirašiau, kad iš visų tais metais perskaiytų knygų pirmuoju numeriu įrašytina *Profesorius Juozas Girdzijauskas. Atsiminimai, laiškai, pokalbiai, iš archyvo*. Tokia vertybinė išstarmė jau ir liks. Sau. Bet kaip tokią nuostatą paversti kažkuo panašiu į recenziją, kurios pagrindinė išvada skambėtų maždaug taip: tokios knygos nusipelno ne vieno žmogaus nuomonės ar recenzijos, o rimtos mokslinės diskusijos ar konferencijos, kurioje būtų kuo įvairnesniais aspektais aptarta ne tik išskirtinė mokslininko asmenybė, jai tekęs istorinis laikas su esminiu lūžiu į dvi epochas, neišvengiamai perlaužusias ir mokslininko biografiją: du trečdaliai tos biografijos atitenka sovietmečiui ir vienas – Nepriklausomybės metams. Sakau tai jau suprasdamas, kad tokį teiginį reikia iš esmės papildyti, taisyti, komentuoti. Gelbsti tai, kad ištariau *biografiją* – ne asmenybę, ne kūrybą, ne visuomeninę veiklą, o būtent *biografiją*. Biografija, žinoma, padalyta. Kaip ir visos jo kartos. Net ne vienos kartos. O štai asmenybė, kūryba, visuomeninė veikla, skirtingai nuo bendraamžių, dešimtmečių ar dviem vyresnių ir jaunesnių amžininkų, atrodo stebėtinai vientisi, istoriniams lūžiams nepavaldūs fenomenai. Kai daugeliui Girdzijausko amžininkų, peržengusių 1990-ųjų slenkstį, teko savikritiškai įvertinti savo pilietinį ir kūrybinį kelią, kartais demonstratyviai atsisakant sovietinės atkarpos (net viešai sudeginant savo kūrinis), nuoširdžiai, o kai kada ir vingriai pasiteisinant arba bailiai nutylint ir pasyviai atsiduodant trečiųjų teismui, jam, atrodo, neteko daryti nieko, tik su dar didesne energija žengti

prieš kelis dešimtmečius sąmoningai pasirinktu keliu. Pavydėtinas, prasmingas, pamokantis ir įkvepiantis kelias. Gal tai reikėjo įrašyti kaip rašinio pavadinimą? Bet tegul tai lieka kaip viena nuomonė kolektyvinei nuomonei apibendrinti.

Negaliu pasigirti asmeniškai gerai pažinojęs profesorių, nors, skaitydamas jam skirtą leidinį, ne kartą parašėse pasižymėdavau vietas, kurios sukeldavo labai asmenišką asociaciją dėl kai kurių biografijos vingių, jaunystės iliuzijų, abejonių ir apsisprendimų. Kiek netikėtą gyvo profesoriaus paveikslą iki šios knygos buvau susikūręs iš jam labai artimų, o ir mano paties gyvenime gilų pėdsaką palikusių žmonių – Juozo Apučio ir Alberto Zalatoriaus. Skaitydamas „Atsiminimų“ skyrių, rasdamas dešimtis patvirtinimų to, ką buvau iš jų girdėjęs, vis dėlto negalėjau įveikti apgailestavimo, kad jie, išėję Amžinybėn anksčiau už profesorių, negalėjo palikti savo inicialų jo atminimui skirto literatūrinio paminklo plokštėje. Tiesa, knygoje yra keli Zalatoriaus laišakai, bet apie juos – kiek vėliau.

Baigdamas mintį apie asmeninį ryšį su Profesoriumi, galėčiau pridurti nebent tai, kad mano, kaip ir daugelio lituanistų, literatų, sąmonėje Girdzijauskas priklausė tam negausiam charizmatiškųjų asmenybių būreliui, kurį sudarė mus jau palikusieji Meilė Lukšienė, Vanda Zaborskaitė, Jurgis Lebedys... Pastarasis buvo ne tik Girdzijausko, kelių dešimčių iškilių literatūros darbininkų, bet ir mano dėstytojas, kurio asmenybės masto ir vaidmens būsimajame literato gyvenime tada gal ir neįstengėme suvokti, bet kuris per šešis dešimtmečius po studijų metų tik augo ir augo. Nežinau, kaip tai būtų vykę be Girdzijausko, parengusio net kelias Lebedžio raštų ir raštų apie Lebedį knygas. Su Zaborskaite, į literato gyvenimą pirmiausia įėjusia su fundamentaliąja monografija apie Maironį, su *Eilėraščių menu*, likimas leido trumpam susitikti tuometiniame Vilniaus pedagoginiame institute (vėliau – Lietuvos edukologijos universitete, likviduotame, deja, iš piktos valios ar dėl valdančiųjų strateginio mąstymo stokos). O susitikimai su Girdzijausku (neskaitant kadaise studijuotų jo monografijų apie lietuvių eilėdarą, jo parengtų Lebedžio ar Simono Stanevičiaus raštų) buvo dar trumpesni, kai tame pačiame universitete vyko organizaciniai renginiai ir pirmoji mokslinė konferencija, į Lietuvą iš užjūrio persikėlus Pasaulio lituanistų bendrijai. Prisimenu tai, kad pabrėžčiau tam tikrą distanciją nuo knygos *Profesorius Juozas Girdzijauskas* ir kalbėčiau apie ją kaip studentas, kelis dešimtmečius pavėlavęs ir tik dabar išklauses vieną turiningiausių lituanistikos kursų.

Neturėdamas tokio užmojo leidinio sudarytojo patirties, nors smulkesnių panašaus pobūdžio užduočių kadaise ir yra tekę, turiu ištarti keletą pagarbos ir pripa-

žinimo žodžių leidinio sudarytojui Eugenijui Žmuidai. Įsivaizduoju, kiek laiko, pastangų ir energijos teko sudarytojui planuojant tokį leidinį, buriant kelių dešimčių autorių kolektyvą, kalbinant, prašant, įtikinėjant, primenant duotus pažadus, raginant vėluojančiuosius tuos pažadus vykdyti, tikslinant leidinio koncepciją, formuojant jo struktūrą, perverčiant (ir ne tik perverčiant, suprantama) kalnus leidinių ir rankraščių, pasveriant ir atrenkant iš jų tai, kas gali ir turi pasiekti skaitytoją, nepaisant „ribotos knygos apimties“ (600 puslapių – ribota apimtis?). Dėl tikrai ribotos šio rašinio apimties galiu sau leisti tik tą trumputę trijų žodžių citatą. Nuo citatų iš visos knygos, net jeigu joms pasirinkčiau vos pusę procento knygos teksto, turiu kad ir apgailestaudamas atsisakyti: keliomis ar keliolika citatų, kad ir pačių turinčiausių, tikrojo leidinio turinio neperteiksi – jį reikia ramiai, neskubant, pamąstant perskaityti. O baigiant sudarytojo temą, galima tik keliais žodžiais apibendrinti tai, kas išlieka sąmonėje iš „Sudarytojo žodžio“, jo paties atsiminimų pluoštelio „Aš pažinau karalių tavyje“ ir teksto ketvirtajame knygos viršelio puslapyje: sudarytojas man pasirodė ne tik kaip pareigingas mokslininkas, vykdamas planinę akademinę užduotį, bet ir kaip žmogus, išsaugojęs pagarbą ir dėkingumą savo Mokytojui, perėmęs iš jo santūraus, tikslaus, brandaus kalbėjimo pamokas, empatiškai priėmęs jo idėjines ir moralines nuostatas, ištikimybę savo principams, santūrią laikyseną viešumoje ir neįtikėtinai šiltą atsivėrimą glaudesniame artimų draugų rate.

Pirmasis ir reikšmingiausias knygos skyrius – „Atsiminimai“ – užima beveik trečdalį knygos ir daugiausia pasako apie Girdzijauską kaip žmogų, nuo varganos pokario paauglystės iki akademinio aukštumoėjusį sunkiu, daugeliu kliūčių ir išbandymų nusėtu keliu, vingiavusiu ne dėl autoriaus apsisprendimų stokos, o dėl objektyvių istorinių, visuomeninių ir buitinių aplinkybių. Prasmingas įvadas į šį skyrių yra paties Girdzijausko papasakota „Mano gyvenimo istorija“. Mokslininko biografijos faktus, žinoma, būtų galėję surinkti ir kiti, bet niekas kitas nebūtų įstengęs pateikti juos su tokia paprasto žmogaus intonacija, kurioje autentiškas vaiko, piemenuko balsas išsaugo stebėtiną nuoširdumo ir autentiškumo lygį, kai tas piemenukas išauga į aukščiausio rango literatūrologijos ir estetikos mokslininką, universiteto profesorį. Neretai dideliems žmonėms nelengva atsikratyti savo didumo. Girdzijauskui tai, atrodo, nebuvo problema, ką liudija jo savikritiškas pasisakymas apie dėstytojo darbą. Kitu atveju tą savikritiškumą galėtum priimti kaip savotišką koketavimą su skaitytoju, neretai, beje, pastebimą autobiografiuose pasakojimuose, bet šiuo atveju tokia prielaida netinka. Ne vienas atsiminimų autorius, ypač būvę jo studentai, doktorantai, sutaria dėl svaraus jo parengtų

paskaitų turinio ir labai santūrios, monotoniškos jų perteikimo formos. Visi, kadaise krintę aukštuosius mokslus, iš savo patirties gali pateikti panašių pavyzdžių apie du kraštutinius dėstytojų tipus: įdomų ir savo dalyku sudominantį, įtraukiantį intelektualą ir nuobodų, „valdišką“, paties kadaise išmuktų dalykų atpasakotoją. Užsimena apie tokius dėstytojus savo „gyvenimo istorijoje“ ir profesorius, bet jis pats, manau, patenka į kitą priešingybių porą: tokius kaip jis, gilius dalyko žinovus, neišsiskiriančius oratoriniais sugebėjimais ar tiesiog besidrovinčiais jais naudotis, ir oratorius, savo gražbylyste pridengiančius turimų ir perteikiamų žinių sekumas. Tarp šių kraštutinių polių telpame visi, kada nors krintę pedagogo duonos. Pedagoginę temą paliečiau ne tik dėl Girdzijausko, bet ir prisimindamas dešimtis spalvingų pasakojimų iš studentų ir dėstytojo santykių, pradedant pirmuosius suolus auditorijoje užimančiais stropuoliais ir baigiant auditorijos gale kadaise laiškus rašydavusiais, o šiais laikais telefono klavišus spaudančiais autsai-deriais. Svarbiausia šiame pamąstyme tai, kad pirmuosiuose suoluose profesoriui niekada netrūko jį suprantančių, jo klausančių, dėkingumą jam visą gyvenimą išsaugojusių klausytojų. Užtenka priminti faktą, kad profesorius išugdė dvi dešimtis doktorantų, nors apie savo vadovavimo metodą jis atsiliepia santūriai, su lengva autoironijos šypsenėle. O patys doktorantai beveik vieningai tvirtina, kad profesorius buvęs reiklus, dėmesingas, tačiau savo nuomonės neprimetantis, kolegiškai, draugiškai kritiškas vadovas.

Mažumėlę užbėgau į priekį, praleisdamas pirmąjį atsiminimų poskyrį, į kurį sudėti gana margi „giminaičių, bičiulių, kolegų“ atsiminimai. Nesiimu atskirai vertinti kiekvieną, ištarusį savo žodį tokiaime leidinyje: skirtingas amžius, skirtingas giminystės laipsnis, skirtingas bičiulystės pobūdis, skirtingos minčių raiškos galimybės. To, ką ir kaip gali pasakyti profesoriaus bendraamžis, kraštietis, giminaitis ir žinomas rašytojas Eugenijus Ignatavičius, kaip suprantu, draugavęs su Juozu visą gyvenimą ir palydėjęs jį į amžino poilsio vietą, to, ką gali prisiminti žinomas žurnalistas, kelių knygų autorius Jonas Laurinavičius, kelis dešimtmečius saugojęs prisiminimus iš bendro darbo 6-ojo dešimtmečio pabaigoje trikalbiam Šalčininkų rajono laikraštyje, negali reikalauti iš kitų, kuriuos likimas suvedė su išėjusiuoju trumpam, tam tikromis aplinkybėmis, o atsiminimus teko rašyti prašytiems ar įkalbintiems, šiltų jausmų atsimenamajam išsaugojus daugiau negu konkrečių įvykių, epizodų, dialogų ir įgūdžių juos įtaigiai aprašyti. Bet tuo brangesnė tokiuose prisiminimuose tampa kiekviena detalė, įsiminusi frazė ar žodis, buities vaizdelis, kelionės epizodas ar psichologinė įžvalga. Informatyvi pirmoji

anūkės Dovilės prisiminimų pastraipa apie keliones su seneliu po Žemaitiją, išvykas į gamtą, bet labiausiai ne tik autorei, bet ir skaitytojui įsimena šmaikšti ir neužmirštama senelio pastaba: „Dabar esi maža pamaiva, o kai užaugsi, būsi didelė pamaiva.“ Pagarbius kitos, tolimesnės giminaitės Linos Trumpaitytės žodžius „apie dėdę Juozą“, apie intelektualią jo namų aplinką, apie nuoširdžią pagalbą sunkumų patiriantiems giminaičiams prasmingai papildė epizodas apie jo viešnages tėviškėje atleidų metu ar jo paties svetingumo ir vaišingumo priminimas. Vertindamas kiekvieno Profesorių prisiminusiojo žodį, vis dėlto išskirčiau ypatingą įspūdį man palikusius gydytojos odontologės Marijos Vencienės atsiminimus. Ligi šiol tariausi pažinojęs autorę kaip dažną ir dėmesingą literatūros vakarų lankytoją Rašytojų sąjungos klubo renginiuose (keletą kartų, prisimenu, mačiau juos kartu su Profesoriumi), bet tai, ką pajutau, skaitydamas jos atsiminimus „Gyvenimo dovanotas draugas“, sukėlė ir malonaus netikėtumo, ir nuoširdaus žmogiško atsivėrimo, ir sektinos memuarinės kultūros įspūdį. Prie šių atsiminimų, kiek užbėgant į priekį, reikia pridurti tai, kad mūsų įspūdį ir žinias reikšmingai sustiprina jos ir Profesoriaus susirašinėjimo šiltų ir iškalbingų laiškų pluoštas. Praeina kokia savaitė, dvi, ir tie trisdešimt puslapių sąmonėje sugula kaip meniškai įtaigi psichologinė apysaka su dviem ypač ryškiais personažais: Profesoriumi, ypač jautrios sielos, plataus kultūrinio akiračio, skaudžios asmeninės patirties, reto dėmesingumo kitam, dosnaus žmogiškumo kupina asmenybe, ir jo drauge, trisdešimt draugystės metų pavadinusia „viena iš didžiausių man Dievo suteiktų dovanų“.

Kita – intelektualiaja – apysaka pavadinčiau vienos iškiliausių išeivijos literatūrologių Violetos Kelertienės atsiminimus ir taip pat ilgametį jos bendradarbiavimą bei susirašinėjimą su Profesoriumi. Ši „apysaka“ ne tik esmingai praturtina Profesoriaus paveikslą, bet ir įsirašo į įsivaizduojamą ir laukiamą lietuvių literatūros integracijos istoriją, kuriai tektų aprėpti daug ką: nuo tragiško tos literatūros padalijimo, kaip vienos skaudžiausių Antrojo pasaulinio karo pabaigos pasekmių, nuo dramatiškos pusės amžiaus atskirties, kai gimtojoje žemėje skaitytojas ir literatūros kūrėjas okupacinio režimo sąlygomis buvo pačiu brutaliausiu būdu izoliuotas nuo laisvojo pasaulio, nuo jame atsidūrusių pripažintų literatūros klasikų, nuo ten susiformavusios ir brendusios žemininkų kartos, nuo jaunesnių generacijų; o tie, atplėštieji nuo gimtosios žemės, išgyveno ir reiškė taip pat nevienareikšmius jausmus: netekties skausmą, nostalgiskas viltis, nepasitikėjimą gimtinėje likusiais plunksnos broliais, teisėtą nusivylimą kad ir retkarčiais užjūrį pasiekiančiais jų kūrybos pavyzdžiais. Kelertienė tampa vienu

iš pirmųjų kurjerių tarp dviejų literatūrinių žemių, o Girdzijauskas – vienu iš nedaugelio patikimiausių adresatų Lietuvoje. Sovietinei imperijai pūvant ir yrant, o Lietuvoje stiprėjant laisvės viltims ir išsivadavimo ryžtui, o ypač po 1990-ųjų Kovo vienuoliktosios, tų adresatų (ir adresantų), suprantama, daugėja, bet šie du vardai, neabejoju, įrašytini tarp pirmųjų integracijos pionierių.

Užbėgęs į priekį dėl poros laiškų pluoštų, neatskiriamų nuo atsiminimų ir reikšmingai juos papildančių, grįžtu prie pirmojo knygos skyriaus, ypač prie poskyrių „Kolegos mokslininkai“ bei „Studentai ir doktorantai“. Vitas Areška, Kęstutis Nastopka, Viktorija Daujotytė-Pakerienė, Regina Koženiauskienė, Aušra Jurgutienė – ne tik literatų ar filologų ratui žinomi ir pažįstami žmonės. Daug ką pasako vien jų dalyvavimas pačioje atsiminimų akcijoje. Žinodami savo vietą akademiniame erdvėje ir nejausdami poreikio prisimenant Profesorius kai ką priminti ir apie save, šie autoriai solidžiai, kompetentingai nušviečia ir įvertina mokslininko ir pedagogo kelią, unikalų jo įnašą į lietuvių literatūrologiją, aukštus etinius principus, tvirtą nusistatymą anais laikais visus slėgusių ideologinių valdžios reikalavimų ir konjunktūrinių įpročių atžvilgiu. Šiuo aspektu kiek netikėti, bet iškalbingi Areškos atsiminimai charakteringu pavadinimu „Kaip Juozas šiaušėsi prieš politiką“. Tai – ne tik ryškūs potėpiai Profesoriaus paveikslui, bet ir svarbus paliudijimas apie dviprasmišką sovietmečio inteligento padėtį, jo psichologinę būseną, įdomius, kartais žodžiais neišsakomus skirtingose pozicijose ar situacijose atsiderusių žmonių susikalbėjimus. Turiu omeny idėjinių kompromisų (pasiūlymo stoti į partiją) atsisakiusių ir todėl kandidatų į katedros vedėjus, nepaisant akademinio autoriteto, netinkantį Girdzijauską ir savikritiškai savo lojalumą partijai pripažįstantį Arešką, perkeltą „gelbėti katedros“ net iš kitos aukštosios mokyklos. Beje, katedros ideologinio sutriuškinimo ir pastangų ją gelbėti atgarsiai skamba ir kitų katedros žmonių prisiminimuose, nors išsamesniam šios istorijos vaizdui susidaryti suinteresuotas skaitytojas turėtų grįžti prie specialiai katedros bylai skirto leidinio. Teksto apimtimi, biografijos faktų, šeimininio gyvenimo aplinkybių, artimo tarpusavio bendravimo detalių gausa iš kolegų mokslininkų atsiminimų išsiskiria Adolfo Juršėno „Nepamirštamas bičiulis“. Šiuose atsiminimuose gražiai dera dvi strategijos: tai, ką apie žmogų gali papasakoti artimieji (šeimos nariai, giminės, viso gyvenimo bičiuliai), ir tai, kaip pilietį, visuomenės narį, kolektyvo bendradarbį gali kompetentingai charakterizuoti aukščiau paminėta memuaristų dalis.

Atsiminimų poskyrio „Studentai ir doktorantai“ pavadinimas – labai sąlygiškas: šiandien to skyriaus autoriai yra žinomi mokslų daktarai, profesoriai ir docen-

tai. Ir ne tik literatūrologijos lauke besidarbuojantys: čia ir filosofas, ir lingvistas, ir redaktorius, ir politikas... Penkiolika kultūrinėje ir akademinėje erdvėje dažnai girdimų vardų ir matomų veidų, kuriems studentų ir doktorantų apibūdinimas atrodo kažkiek išaugtas, pavėluotas. Bet jeigu jau sumanyta juos atskirti, tai savaimė kyla noras išryškinti bent vieną kitą skiriamąjį bruožą, subordinacinių santykių ar emocinių bei psichologinių patirčių pėdsaką. Nuo ankstesniojo atsiminimų pluošto, kuriame vyrauja kolegiškumo, lygiavertiškumo atmosfera, čia stipriau jaučiama gili pagarba, nuoširdus dėkingumas, o kartais gal ir dar subtilesni jausmai. Tokia nuojauta manyje kirbėjo skaitant moterų atsiminimus: ar tik nebuvote įsimylėjusios Juozo, panelės? Nenorėčiau, kad toks retorinis klausimas padvelktų banaliu smalsumu ar pigios intrigos siekiu: vyro santykis su moterimi(s) ir jų atsakomoji reakcija man atrodo kaip itin svarbus asmenybės vertinimo matas. Tuo įdomesni jų žvilgsnių sąlyčiai, neišvengiamai kai ką pakartojantys, bet todėl ir patikimai paliudijantys faktus, įvykius, charakterio bruožus, santykių niuansus.

Visuomeninę profesoriaus veiklą ir privatųjį jo gyvenimą, santykius su artimaisiais ypatinga žmogiškumo šviesa nutvieskia daugiau nei trečdali leidinio sudarantis „Laiškų“ skyrius. Neatsitiktinai jis pradedamas „laiškais mamai“, be kurių net ir įtaigiai nušviesta asmenybė netektų kažko labai svarbaus, esmingo. Laiškai šiais kompiuterio ir „mobiliako“ visagalybės laikais laikytini apgailėtinais nykstančiu žanru. Nenorėdamas būti liūdnas pranašas, vis dėlto bijausi, kad toks turiningų laiškų pluoštas vis rečiau lems panašaus pobūdžio leidinių turinį: iš troleibusuose sukurtų žinučių, net šventinius atvirukus pakeitusių, savo „gramatiką“ (pvz., Vokietijoje išaugęs ir Šveicarijoje studijuojantis devyniolikmetis į pusseserės klausimą *ką veiki* atsako: *važiojam i curika*) įteisinsusių susirašinėjimų nieko panašaus nesulipdysi. Be šiltų asmeninio pobūdžio laiškų, akcentuotinas Profesoriaus susirašinėjimais su iškiliaisiais išeivijos literatūrologais (be jau minėtos Kelertienės, čia prisimintini Ilona Gražytė-Maziliauskienė bei Rimvydas Šilbajoris) ir ypač su užsienio mokslininkais Reiniu Bertuliu, Radegastu Paroleku, Tadeuszu Bujnickiu, Mieczysławu Jackiewicziumi. Šiandien toks susirašinėjimas atrodo visai natūralus ir paprastas, bet sovietmečio sąlygomis jis laikytas „įtartinų“ Profesoriaus simpatijų, ryšių ir rūpesčių iliustracija.

„Pokalbiai apie mokslą, meną ir gyvenimą“, užimantys vos septintąją knygos dalį, pagal savo „lyginamąjį svorį“, mano manymu, įrašytini pirmuoju numeriu. Niekaip negaliu įveikti minties ar idėjos, kad būtent šiais pokalbiais galėjo prasidėti ir visas leidinys. Nebent dar perkėlus į jį autobiografinį pasakojimą

„Mano gyvenimo istorija“. Tada tas skyrius sudarytų šeštadalį knygos ir būtų labai svarus pagrindas ar atskaitos taškas memuariniam ir epistoliariniam leidinio skyriams. Įsivaizduoju šitą skyrių ir kaip labai svarbią, turiningą, iškalbingą Profesoriaus rinktinių raštų dalį. Prisimenant ne vieną tam tikru atžvilgiu palygintiną autobiografinį ar memuarinį leidinį, sunku būtų nurodyti tokį, kuris savo idėjiniu svoriu prilygtų ne tik visai knygai *Profesorius Juozas Girdzijauskas*, bet ir atskirai paimtam „Pokalbių...“ skyriui. Vengiant pakartojimo kad ir kitais žodžiais to, kas pasakyta apie atsiminimus ir laiškus, būtina akcentuoti tuos pokalbių bruožus, kurie man pasirodė nauji, nesitaikantys į kažkokius labiau pažįstamus dialogų standartus, kai kuriais atžvilgiais net kiek netikėti. Čia verta atiduoti pripažinimo duoklę visiems Profesoriaus kalbintojams, ne tik gerai pažįstantiems kalbinamąjį (ko dažnai pasigendi šiandieninės žurnalistikos organizuojamuose interviu), bet ir rimtai pasvėrusiems savo klausimus, be kurių neįmanomas ir būsimų atsakymų nuoširdumas ir turiningumas. Gal nenustebinsiu skaitytojo pirmuoju pokalbio bruožu įvardydamas neįprastą autoriaus kuklumą: į savo – mokslininko ir pedagogo – darbus ir kelia jis žiūri ne kaip į pasigėrėtiną rezultatą, bet kaip į sunkų pašaukimą ir nelengvai įvykdomus akademinis bei etinius įsipareigojimus.

Kelias nuo giliai tikinčios motinos, paprastos kaimo moters, įdiegtos krikščioniškos pasaulėjautos su rimtomis paauglystės iliuzijomis (tapti kunigu) iki filosofinio požiūrio į religiją čia paminėtinas ne dėl jam tekusios vietos, o dėl ryškaus pėdsako asmenybėje. Žmogus, patyręs nelengvų išbandymų asmeniniame ir visuomeniniame gyvenime, niekur ir niekada nepasiduoda nei savigailos, nei nuoskaudų, nei sąskaitų suvedinėjimo nuostatoms. Kitas žmogus jo vietoje būtų pateikęs netrumpą atsiskaitymo su savo skriaudėjais aktą, o Profesoriaus apsiribojo tik santūriai kitų memuaristų stipriau akcentuotų faktų paminėjimu. Įsidėmėtini jo nacionalinio, patriotinio apsisprendimo ir laikysenos momentai: anksti susiformavęs, tvirtai įsisąmoninęs ir visą gyvenimą ištikimai laikęsis savo principų, jis niekada ir niekur nepaslysta ant pigaus patriotizmo plikledžio, ką neretai pajuntame kai kurių mūsų politikuotojų pasisakymuose. Atsisakęs neįmanomo uždavinio bent vieną kitą savo teiginį pagrįsti autentiška citata, vieną išimtį vis dėlto padarysiu: „Priešų neturėjau. Gal kas ir laikė mane priešų, aš tokiu nelaikiau. Priešu laikau tą, kurį galėčiau nušauti. Kas užgrobia mano tėvynę.“ Kaip galima nepacituoti tokių žodžių, kai gyvename brutaliausios agresijos prieš nepriklausomą ir niekam negrasinančią tautą ir valstybę akivaizdoje? Nežinau, su kuo galėtume lyginti jo tautos istorijos koncepciją, tautos ištvėringumo dešimtmečių okupacijos sąlygomis in-

terpretaciją. Savotiška mokykla jaunesnėms literatūrologų ir apskritai mokslininkų kartoms laikyčiau Profesoriaus santykį su savo auklėtiniais ir augintiniais, kuriuos jis pats dažniausiai traktuoja kaip bendradarbius ar bendraminčius, nešykštėdamas pagarbos duoklės jų įnašui į bendrą akademinį darbą ar visuomeninę akciją.

Prie to, ką įžvelgiau ar bandžiau interpretuoti iš trijų leidinio skyrių, turiu pridurti kiek santūresnį savo požiūrį į paskutinį – „Iš archyvų“. Mano supratimu, jis yra kiek vienpusiškas. Neturėdamas prieš akis visos archyvinės medžiagos, negaliu pasakyti, kas iš jos dar turėjo ar galėjo patekti į šį skyrių, bet nejaugi nebūta ryškesnių rašinių ar pasisakymų, opanavusių paties Profesoriaus oponentams? Pavėluotas ir jokios praktinės reikšmės neturintis mano pageidavimas būtų šį trūkumą eliminuojantis akademinis straipsnis, kurio galėjo imtis ne vienas svarų savo žodį šiame leidinyje tarusių mūsų literatūrologijos autoritetų. Net pavadinimą (o gal ir rimtus apmatų?) tokiam straipsniui aptikau – vieno puslapio pabaigoje nurodytą Sigito Narbuto straipsnį „Profesoriaus Juozo Girdzijausko nuopelnai lituanistikai“. Bet yra kaip yra. Pasidžiaukime pabaigoje knygą ne tik puošiančiu, bet ir labai informatyviai ją praturtinančiu nuotraukų pluoštu, glausta biografijos faktų santrauka, svarbiausių Profesoriaus parašytų ir parengtų knygų sąrašą, labai reikalingomis žiniomis „Apie autorius“. Tiesa, šioms žinioms, man rodos, pritrūko griežtesnio redaktoriaus žvilgsnio – reikalavimo suvienodinti pateikiamų žinių standartą. Jo nebuvimo ar nesilaikymo pavyzdžių – ne vienas, bet vieną, gal ir per daug subjektyviai mano priimtą, nurodysiu: Zalatorius – be kitų teisingų nuorodų – įvardytas kaip dėstytojas. Garbingos pareigos, bet šalia daugelio į sąrašą patekusių profesorių jos atrodo mažų mažiausiai nurodytos netiksliai: mano kartos žmonėms Zalatorius (palikęs mus pačioje XX a. pabaigoje) buvo ir lieka viena iškiliausių lietuvių filologijos figūrų, ne tik žymiausias novelistikos istorikas ir teoretikas, Vinco Krėvės kūrybos tyrinėtojas, bet ir autoritetingiausia asmenybė Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, vėliau – Lietuvos edukologijos universitete, ilgametis Lietuvių literatūros katedros vedėjas, įnešęs didžiausią indėlį į Nepriklausomybės metais reformuojamą lituanistų rengimo programą. Jaučiu savo pareigą priminti tai jaunesniems lietuvių literatūrologijos darbininkams, pabrėždamas dar ir tai, kad jis buvo artimas Girdzijausko draugas – ne tik asmeninis bičiulis, bet ir panašių idėjų, patriotinių nuostatų, mokslininko etikos išpažinėjas. Profesorius daug platesne prasme negu pedagoginės pareigybės pavadinimas. Tai tiek dėl vieno 600 puslapių leidinyje pasigesto žodžio, kas nė mažiausiu šešėliu nekrinta ant įspūdingo atminimo paminklo didžiai asmenybei.